

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

«Ոստիկ ժողովածուն և հայ կանայք:—Մեր կին-գրողները՝
Մառի Բէյլէյրեան, տ. Կոստանեան, Սիպիլ և այլն:—Ժողովա-
ծուի բովանդակութիւնը:

Առաջն գրուած է «Հայ կանանց ժողովածու» Ոս-
տիկ-ը: Կարող ենք այդ առթիւ միմեանց շնորհաւորել՝
եկաւ վերջապէս և այն ժամանակը, երբ կարելի եղաւ
յատկապէս կանանց աշխատութիւններէց մի ժողովածու
կազմել և հրատարակել:

Ճիշտ է, գործի ձեռներեցութիւնը, ժողովածուի
խմբագրութիւնը և հրատարակութիւնը պատկանում են
տղամարդկանց՝ Հ. Սաթունեանին և Գ. Ջանումեանին,
այնուամենայնիւ ժողովածուն «կանանց» գործ է, ո-
րովհետեւ կազմուած է բացառապէս կանանց աշխատու-
թիւններէց: Ժողովածուին մասնակցում են տաքսից ա-
ւելի հայ կանայք. բայց միթէ բոլորն էլ «կին-գրողներ»
են. ամենեւին ոչ: Ընդհակառակը, մեծամասնութիւնը
միմիայն «սիրող» է գրական ասպարէզի վերայ: Բայց
մեզ առ այժմ այդ էլ բաւական է. այո, բաւականա-
նում եմ արձանագրելով, որ տասնից աւելի հայ կանայք
սիրում են հայ գրականութիւնը և իւրովսանն ծառա-
յում են այդ վսեմ գործին: Եթէ դրանց թիւը օրըստ
օրէ աւելանայ, մեր գրականութիւնը կարող է բաւա-
կանին հարստանալ, որովհետեւ, ինչպէս ես նկատել եմ,
մեր քաղաքակրթուած կանայք և օրիորդները տղամարդ-
կանցից աւելի տիրապետում են օտար (ռուս և եւրո-
պական) լեզուներին, ուստի գիտնալով մայրենի լեզուն
և ցանկութիւն ունենալով զբաղուել— իբրեւ սիրող—
գրականութեամբ, հայ կանայք կարող են տալ տեսակ

տեսակ թարգմանութիւններ, կոմպիլիացիաներ և այլն: Իսկ եթէ նրանք ընդ դմին և տաղանդ ու գրելու շնորհք ունին, կարող են,—աւելի զարգացած գրականութեան և կուլտուրայի ազդեցութեան ներքոյ—տալ և աւելի հասունացած և ժամանակի պահանջին համապատասխան գրական գործեր:

«Ոստիկ»-ը ապացոյց, որ իմ ենթադրութիւնս ճիշտ է: Կարգացէք ամբողջ ժողովածուն և դուք իսկոյն կը զգաք, որ բոլոր հեղինակուհիները՝ կրթուած ներդաստիւններ են: Այդ կողմից ժողովածուն մինչև իսկ միակողմանի է և թերի: Այսինքն, կամիմ ասել, որ ժողովածուն գրեթէ չի կրում այն ազգային գոյնը, առանց որի կարող չէ գոյութիւն ունենալ ոչ մի գրականութիւն: Այդ առթիւ շատ լաւ նկատել է յայտնի քննադատ Գէորգ Բրանդէսը, ասելով, որ ամեն մի ազգ և ժողովուրդ կարող է և պէտք է օգտուի ուրիշների գաղափարներով, բայց և չպէտք է մոռանալ իր գրականութեան միջոցով արտափայլեցնել իր ազգային ոգին, ուրոյն կերպարանքը, առանձնայատկութիւնը:

Դառնալով «Ոստիկ» ին, մենք տեսնում ենք, որ տիկ. Տ. Կոստանեանը խօսում է Օրէրամէրգաուրի իշանաւոր ներկայացումների մասին, տիկ. Թ. Բերբերեանը — ֆրանսիական մի հետաքրքրական հիմնարկութեան մասին, օր. Հ. Մելիք-Հայկազեանը — Մանջուրիայի մասին, տիկ. Եփ. Պալեանը — մատերիալիզմի մասին, օր. Է. Հ. Լերմօնտովի և Նադսօնի մասին և այլն: Իսկ հայոց կեանքը, հայ աշխարհը, հայ հաստատութիւնները, հայ բանաստեղծները: Պէտք է ենթադրել, որ հայ կանայք (կամ գուցէ միմիայն արդ տիկիները) չեն հետաքրքրուում, կամ առիթ չեն ունեցել ծանօթանալ հայ գրականութեամբ, հին ազգային լիշատակներով, չեն ճանապարհորդել այն վայրերում, ուր ամեն մի տեղ հող, ամեն մի աւերակ «հին հին դարուց լիշատակ» է և անխօս պատկերացնում է մեր առաջ թէ մեր անցեալ կեանքը և թէ կուլտուրան: Խոստովանենք, որ մեր կանայք ստանում են բաւարար կրթութիւն, բայց ոչ միշտ համապատասխան այն շրջանին, ժողովրդին, որի մէջ նրանք ապրում են: Ժամանակ է ուշադրու-

Թիւն դալ ձնել այդ տարօրինակ միակողմանիութեան վերայ, որը դնում է մեր կանանց, քույրերին և աղջիկներին ընդհանուր հոսանքից դուրս: Այդ կողմից Տաճկաստանի և Արևելքի հայ կանայք շատ աւելի բարձր են մերոնցից և արժանի են մերոնց համար օրինակ լինելու:

Հէնց «Ոստիկ»ի մէջ էլ գեղեցիկ հայ լեզուն — Պօլսուհուն է պատկանում, հայ ինքնուրոյն ստեղծագործութեան և կեանքի «հոտ» — նրանց գիտութիւններից է փչում: Այս մանաւանդ հետաքրքրական է այն պատճառով, որ, ինչպէս արդէն ասացի, ժողովածուի մասնակցողների մէջ խառն են պրօֆէսսօնալ և սիրող գրողները. դրանք, այսպէս ասած, մեր հայ կանանց ինտելլիգենցիայի «սերունդ» են կազմում, ուստի դրանցով կարելի է չափել ուրիշներին, դրանց հաւաքական գործը այն «մաքսիմումն» է, որ մենք կարող ենք սպասել հայ կանանցից գրական ասպարիզի վերայ:

Ժողովածուի բովանդակութիւնը հարուստ է, բայց հետաքրքրական է: Բանաստեղծութիւն, հրապարակախօսութիւն, վէպ, ճանապարհորդական նկարագրութիւն, գիտութիւն, մինչև իսկ քննադատութիւն. ամեն մի ճիւղի պատկանեալ նմուշներ կան: Խօսենք նախ պրօֆէսսօնալ կամ գրական ասպարիզի վերայ արդէն ծանօթ հին գրողների մասին: Դրանց մէջ «ամենաժողովրդական» անունն է Մառի Պէլլերեան, թէպէտ և տիկ. Տիրուհի Գոստանեանը շատ աւելի վաստակաւոր է:

Կանանց օրգան «Արտէմիսի» խմբագիր-հրատարակիչ Մառի Պէլլերեանը իսկական գրական է. նա թէ շնորհք ունի գրելու և թէ պաշար. նա ունի ժուռնալիստի բոլոր յատկութիւնները՝ գրում է ազատ ու համարձակ, պարզ լեզուով, բազմատեսակ նիւթերի մասին և ժամանակակից պահանջներին համապատասխան. նրա գրիչը նուրբ է, զգացմունքը — անկեղծ: Նա կարճ ժամանակուայ մէջ անուն վաստակեց, թէպէտ և գործում է աննպաստ պայմաններում. նա ինչ որ վաստակեց՝ իր տաղանդի շնորհովն է վաստակել: Ժողովածուի մէջն էլ նա առաջին ջութակն է ածում՝ նրան է պատկանում ժողովածուի ոգին որոշող առաջնորդող լուրջը, որը միևնոյն ժամանակ և կանանց հրովարտակ է

ներկայացնում: Նա խօսում է—և պէտք է խոստովանել շատ գեղեցիկ և ոգևորուած է խօսում—հանրային կարծիքի մասին, որը ճամկլէսի սրի նման միշտ կախուած է կնոջ գլխին: Համոզում է կանանց մոռանալ այդ հանրութեան կարծիքը, բարձր լինել նրանից, վարուել ամէն մի գործում խղճի ցուցմունքի համեմատ:

Պէտք է փայն մը խղճի ձայնին, նոյն իսկ եթէ աշխարհ մը բամբասանք ու մեղադրանք թափեն մեր վրայ: արհամարհանք չարամիտ պարսաւանքները՝ որ մեր ախանջները կը վերաւորեն: Իրիշք միշտ ճշմարիտը, գեղեցիկը, բարին կը թելադրէ մարդու: Բարոյականի որոշ ու ճշմարիտ օրէնքները, ըսկզբունքները ծանօթ են մեզի. ազանք նուիրական են և սուրբ պէտք է մեան յաւատ մեզի համար: Բարձրացնենք մեր սեռը այն ստոր վիճակէն որոյ ենթարկուած է դարերէ ի վեր, հզօր զարկ մը ապով մասնաւորապէս մեր սեռին գաղտնարականութեան, որը դժբաղդաբար շատ թերի է, և աւելի երեւութական քան իրական բնութիւն մը ունի: Ճանշանք մեր արժանապատուութիւնը, քաջ ըմբռնենք մեր բարձր կոյման գիտակցութիւնը, դործենք առողջ և ամուր համալուսեմբէ առաջնորդուած, փայն և մոռանալ հանրութեան կարծիքը»

Հանրութեան կարծիքը գուցէ այն ֆօկուսն է, որի մէջ կենդրոնանում են այն բոլոր նշմարելի և աներևոյթ բարոյական կապանքները, որով կաշկանդուած է կինը ընդհանրապէս, և հայ կինը առաւելապէս: Հանրային փտած կարծիքի դէմ կռիւ մղելը պատկառելի և պատուաբեր գործ է. և որովհետեւ «ոչ մի բան պատմութեան մէջ չէ դրուում, այլ ամէն ինչ առնւում է»—ուստի և կանայք պէտք է առնեն. դա նրանց սուրբ գործն է, պարտականութիւնն է իրանց բնութեան և ապագայ սերնդների առաջ: Մ. Պէլլէրեան մղում է այդ կռիւը և նա մենակ չէ: միւս հայ կին-գրողներն էլ նրան օժանդակում են: Ահա և «Ոստիկի» մէջ զետեղուած Ձանազան Մեհրաբեանցի հոգեբանական էտիւդը (Տանջուածի բողոքը), և իշխանուհի Ս. Վ. Արղունթեան-Երկայնաբազուկի «Երկու նամակը», և Իմէնթօյի «Բողոքը»—խուլ կռիւներ են կանանց ազատութեան համար—ընդդէմ «հանրային կարծիքի» և այլ «շղթաների», որոնցով դարերէ ի վեր կինը կապուած կաշկանդուած է ի հաճոյս աւելի ուժեղ սեռի: Ձեմ կարող սասել, որ ժողովածուի մէջ զետեղուած վիպական և բանաստեղծական մասերը շատ լաճող լինին. կանանց հարցի պաշտպանութեան գործու-

մըն էլ մեք ունինք աւելի յաջողները: Անշուշտ տիկ. Տիւսարը իր վէպերով, Սունդուկեան և Շիրվանզադէ իր դրամաներով և բազմաթիւ մեր և տաճկահայ երիտասարդ վիպասանները մեծապէս նպաստել են կանանց հարցի մեր մէջ զարգանալուն և կանանց վիճակի վրայ ընդհանուրի ուշքը դարձնուելուն: Շատերը կվիճեն իմ այս կարծիքի հետ, բայց փաստերը ցոյց են տալիս, որ ամենուրեք գրականութիւնը ազնուացնում է բարքերը. ինչու չկարծել, որ նոյնը կարող է տեղի ունենալ և մեր մէջ:

«Ոստիկ»-ում տպուած վիպական գրուածքներից ամենայաջողը Սիպիլի «Պօռն» է: Պօլսեցիք այդ տեսակ գրուածքները «նորավէպ» են անուանում (Նովէլլայի մտքով ելեի) մենք՝ վիպակ, վէպիկ, պատկեր, պատմուածք: Եթէ ինքը խօսքը «պատմուածք» փոքր ի շատէ շնորհքով բառ լինէր, կարելի էր նրան գործածել բայց «պատմուածք» բառը խիստ շինծու բառ է և կարծես մարտելի չէ: Այդ տեսակ գրուածքներին աւելի յարմարում է «պատկեր» անունը:

Պատկերի հեղինակը գեղեցիկ գոյներով նկարագրում է մի առօրեայ ողբերգութիւն, կնոջ պճնասիրութեան հետեւանք. սակայն դէպքը շատ հազուադէպ է, ուստի և տպաւորութեան ոյժը այնքան մեծ չէ, որքան որ կարող էր լինել նոյն տաղանդով գրուած ուրիշ պատկերից: Սիպիլը մեր տաղանդաւոր կին գրողներից մէկն է. նրա գրչի արտադրութիւնների հետ մենք պատահում ենք—ահա մի քանի տարի է—Պօլսի զանազան լրագրների և ամսագրների մէջ: Նորերս իմ ձեռք ընկաւ նրա բանաստեղծութիւնների ժողովածուն «Յուրեր» անունով: Սիպիլը—նրա իսկական անունն է Ջապէլ Զ. Սաստուր—եղերերգու է: Նա երգում է իր արամադրութիւնը, սլտի յոյգերը, զգացմունքները և միշտ բնութիւնը: Բոլոր ոտանաւորների վերայ կարծես վուալ է ձգուած՝ ինձ վրայ նրանք պլպլացող կանթելի տպաւորութիւն թողին: Ոչ մի աչքի ընկնող—արտաքինով կտմ ներքին բովանդակութեամբ—ոտանաւոր ես նրա ժողովածուի մէջ չգտայ, այլ ընդհակառակը տեսայ

զարմանալի միատեսակութիւն՝ ձևի, ոճի, զգացմունքի, տրամադրութեան, խօսքերի: Դա բաւականին տաղտկալի է անշուշտ, սակայն բնորոշ է հեղինակի մասին և, ըստ երևոյթին, անկեղծ է. իսկ անկեղծութիւնը տաղանդի անհրաժեշտ պայմաններից մէկն է: Սիպիլը սիրում է բնութիւնը և բնութեան մէջ գտնում է իր ցաւերի մխիթարանքը, իր ցաւերի, որոնք որքան էլ խոր լինեն—չեն ստիպում հեղինակին բողոքել և կըռուել: Նա միայն գանգատւում է և դիմանում է, համբերում է յոյսերով լի... Իսկոյն հայ կինը երևում է այստեղ:

Տեղ-տեղ ոտանաւորները Դուրեանի քնարն են լի-շեցնում, բայց ոչ այնքան բովանդակութեամբ, որքան արտաքին ձևով. օրինակ՝

«Լոյսի փունջ մը, շող շեղերու կուռ հետկեն,
Հորեգունէն վար հուր և բոց կը թափէ...

կամ՝

«Շողին, ցողին լոյս ծիծաղէն արծաթի...

Սակայն չկայ Դուրեանի աւելնը, անհուն յուետեսութիւնը, խորունկութիւնը: Սիպիլի ոտանաւորների վրայ նկատւում է նաև ֆրանսիական «Պառնասական» կոչուող գրական ուղղութեան ազդեցութիւնը. տեղ տեղ հեղինակը դիմում է սիմբոլների և—ինչպէս տեսանք բերուած նմուշներից—բառախաղութիւնների: Այդ էլ «նոր գրականութեան» ազդեցութիւնն է:

Կրկին «Ոստիկ»-ին վերադառնալուց առաջ նկատեմ այստեղ, որ Պօլսահայ արդի գրականութեան մէջ բացի Սիպիլից կան այլ ևս մի քանի կին-գրողներ, որոնցից աւելի աչքի ընկնողն է թէ իր բեղմնաւորութեամբ և թէ շնորհքով Մառի Յովհաննիսեանը: Նա զետեղում է «Մասիս»-ում ոտանաւորներ, նորավէպեր, «Աղջկան մը օրագրէն քաղուած» և կնոջ հոգեբանութիւնը նկարագրող մի էտիւդ ևայլն: Նրան կարելի է կարգաւ առանց ձանձրոյթի:

Դառնանք էլի մեր ժողովածուին: Այստեղ մենք տեսնում ենք օր. Գ. Կայալեանի և Զ. Ալեանաքի բանաստեղծութիւնները, որոնք նոյնպէս կին գրողներ են,

բայց ըստ իս սկսնակների, Յամենայն դէպս նրանց ոտանաւորները մեր շատ «բանաստեղծների» ոտանաւորներից լաւ են:

Անսուն վաստակած կին-գրող է, թէպէտ և գըլ-խաւորապէս թարգմանչուհի—տիկ. Տիրուհի Կոստանեանը: Տիկ. Մարգարտի (նրա կեղծ անունը) գրական գործունէութիւնը շատ համեստ է, գործունէութեան շրջանակը շատ նեղ է: Բայց այնուամենայնիւ նա արգիւնաւէտ է: Նա թարգմանում և հրատարակում է ժողովրդի և երեխաների համար և իբրեւ զարգացած և շրջահայեաց կին—շատ լաւ ընտրութիւն է անում նիւթերի՝ նրանք թէ բազմազան են և թէ խորիմաստ: Նրա ինքնուրոյն գրուածքների թիւը փոքր է, բայց նրանք միշտ հետաքրքրական են և որոշ պակաս լրացնողներ են: «Ոստիկ»-ի մէջ նա ծանօթացնում է հայ ընթերցողներին այն նշանաւոր ներկայացումների հետ, որ կոչւում են «Passionspiel» կամ «Le Mystere de la passion»—այսինքն «Չարչարանաց խաղ»: Եւրոպայի մի քանի վայրերում տրւում են այդ տեսակ խաղեր, բայց ամենանշանաւորն է Բաւարիայի Օբերամէրգաու գիւղի խաղը, որին ներկայ է եղել և հայ հեղինակը:

Ես ինքս տեսել եմ նոյնպիսի խաղ Ձուլցարիայի Ձէլցախ գիւղում և կաշխատեմ «Լուսնայ»-ի միւս համալրներից մէկում ծանօթացնել իմ տպաւորութիւնների հետ, նոյնպէս և այդ խաղերի ծագման հետ:

Տիկ. Կոստանեանը պատմում է իր տեսած խաղի մասին պատկերօրէն և մանրամասն. խորհուրդ ենք տալիս կարդալ:

«Ոստիկ» ի մնացեալ գրուածքներից—որոնք պատկանում են ոչ կին-գրողներին, այլ «սիրողներին»—շատ հետաքրքրական է տիկ. Թագուհի Բերբերեանի յօդուածը՝ «Ուտօպիայի և իրականութեան մէջ տեղը», որը Ֆրանսիական մի հետաքրքրական հիմնարկութեան նկարագրութիւնն է: Հիմնարկութեան անունը Փամիլիստէս է և ներկայացնում է ընկերական գործարան, որ ամէն մի գործ անող, (բանուոր թէ փողաւարիչ) միևնոյն ժամանակ և գործարանի

«բաժնէտէրն» է: Սա մի սօցիալական հիմնարկութիւն է, ուր որոշ չափով իրագործուած է աշխատանքի և կապիտալի հաւասարութիւնը և համեմատելի գործունէութիւնը արդարացի հիմունքների վերայ: Այստեղի բանուորները համեմատաբար բարւոյ վիճակի մէջ են, առողջ են, ապահովուած են և ազատ են թէ նիւթապէս և թէ բարոյապէս: «Փամիլիստէս»-ի հիմնադիրը նախկին բանուոր հարստացած և գաղափարական մի մարդ է եղել, որ 1880 թ. ժամանակակից սօցիալիստների և ուտօպիստների ծրագրով հիմնում է մի հանրապարական ընկերութիւն «Փամիլիստէս» անունով և նրան է յանձնում իր բոլոր ունեցած-չունեցածը, միլիօնաւոր կարողութիւնը: Գործարանը գնում է յաջող, գործերը ծաղկեալ վիճակի մէջ են, Փամիլիստէսի անդամները և նրանց ընտանիքները երջանիկ են և բաւական: Յօդուածը կարդալուց լստոյ ամեն մարդ հարց է տալիս՝ միթէ նոյնը կարելի չէ ստեղծել աւելի մեծ և լայն ծաւալով, ընդհանուր՝ համար... Անշուշտ կարելի է — կատասխանենք մենք — բայց դեռ ժամանակը չի եկել:

Այսպէս է կանանց առաջին հաւաքական լուծման մեր գրականութեան գանձանակին և չի կարելի ասել, որ անյաջող լինի. միայն արտաքինը մի քիչ անպաճոյճ է:

Եւ որովհետեւ մտադրութիւն կայ երկրորդ հատորն էլ հրատարակել, ուստի ներելի է ցանկութիւն յայտնել, որ խմբագիր-հրատարակիչները ջանք թափէին կանանց նոր ոյժեր էլ գրաւել իրանց ձեռնարկութեան յաջողութեան համար, ուշադրութիւն դարձնէին ազգային մասի վրայ, աւելի գեղեցիկ արտաքին տալին ժողովածուին և վերջապէս — եթէ կարելի է գետեղէին մեր կին-գործողների պատկերները և կենսագրական-քննադատական տեղեկութիւններ նրանց մասին:

Ես սիրում եմ «Ժողովածուներ». սրանք ցոյց են տալիս, որ մեր հասարակութեան մէջ դեռ մարած չէ իսպառ սէրը դէպի գրականութիւնը և հասարակական գործունէութիւնը:

Մ. ԲԵՐԱԵՐԵԱՆ